

יְדִינּוּ לֹא שְׂפָכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה?

בין פרשיות המתנייחות לדיני מלחמה קוראים אנו השבת את פרשת 'עגלה ערופה' (כא, א-ט).. נמצאה גופה בשדה. סימנים מובהקים בה מצביעים על כך שהאדם נרצח. החלל הוא כנראה זר שיצא מאחת הערים בסביבה, ובצאתו ממנה, נרצח בדרך: "כִּי מֵצָא חָלָל בְּאֶדְמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ - - לֹא נוֹדַע מִי הִקְהוּ". או אז, זקני העיר הקרובה ביותר לזירת הרצח, חייבים לצאת, בליווי כוהנים, אל נחל קרוב, להביא מעין קורבן סמלי, ולבצע טקס שהשאיך רשמים עמוקים במסורת היהודית: "וְכָל זִקְנֵי הָעִיר... יִרְחֲצוּ אֶת יְדֵיהֶם... וְאָמְרוּ יְדִינּוּ לֹא שְׂפָכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה וְעִינֵינוּ לֹא רָאוּ". אנו מכירים את מצוות 'נטילת-ידיים', ההיטהרות מטומאה. שורשי מצווה זאת בדיני ההיטהרות במקדש לפני עבודת הקודש. אלא שהטהרה הפולחנית מהווה מעין הקדמה לטהרה המוסרית. כך פונה ישעיהו בשם ה', אל הכוהנים הנושאים כפיהם לשמים ומבקשים את ברכת ה' לעמם (א, טו-טז): "וּבְפָרְשֵׁיכֶם כְּפִיכֶם אֲעֲלִים עֵינֵי מִכֶּם... יְדִיכֶם דָּמִים מְלֹאוּ". ישעיהו דורש מהם, נציגי הנהגת האומה: "רְחֲצוּ הַזְּבָנוֹ". דווקא כשפורשים את ידיהם למעלה, הם עלולים לחשוף את זוהמת הכפיים: "הִסִּירוּ רֵעַ מֵעַלְלֵיכֶם מִנְּגֵד עֵינָי". ישעיהו דרש את רחיצת הידיים, ירמיהו כבר התייאש (ב, כב). כל הגבולות נפרצו, ולפיכך, אף "אִם תִּכְבְּסִי בַּנֶּתֶר וְתַרְבִּי לָךְ בְּרִית נִכְתָּם עֲוֹנֶךָ לְפָנָי". הכתם כבר לא יוכל להינקות.

לרחיצת ידי הזקנים שבפרשה גוון שונה. הם רוחצים את ידיהם ומראים אותם נקיות. יש בכך מעין כתב הגנה. על מה? חז"ל תמחו על כך במשנה (מסכת סוטה ט, ו): "וכי על דעתנו עלתה שזקני בית דין שופכי דמים הן?" לא! ולמרות זאת עליהם לתת דין וחשבון, כי יש אשמה ויש אחריות. הם אינם חשודים בגין מעשיהם, ולמרות זאת, הם עלולים להיות אחראים בגין מחדליהם. ואכן, המשנה מפרשת את דבריהם: "יְדִינּוּ לֹא שְׂפָכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה וְעִינֵינוּ לֹא רָאוּ" - "שלא בא לידינו ופטרנוהו, ולא ראינוהו והנחנוהו". אין אנו אחראים, דאגנו לחייו ולביטחונו.

התלמוד הירושלמי (סוטה מג ע"א) מוסר לנו שהבנת פסוק זה הייתה שנויה במחלוקת בין "רבני דהכא", החכמים "מכאן", חכמי ארץ ישראל לבין "רבני דתמן", החכמים "משם", חכמי בבל. חכמי בבל טענו "בהורג" מדובר, חכמי ארץ ישראל - "בנהרג". הם נחלקו בהסבר מהות האחריות. חכמי בבל קבעו שהטקס נערך שמא חטאו זקני העיר נגד ה'נהרג'. אולי לא הגנו הם כראוי על הדרכים, כיורשיהם היום שאינם מסוגלים להגן על הרחובות, הגנים והחופים. חכמי ארץ ישראל סברו אחרת, הטקס נערך שמא חטאו הזקנים נגד ה'הורג'. כפי שרבי שמשון רפאל הירש הסביר, אולי היה ה'הורג' אחד מעלובי החיים שהדרדר לפשע מחמת

מצוקה. שתי גישות קרימינולוגיות עומדות כאן במחלוקת. חכמי התלמוד הבבלי דרשו מלחמה חסרת פשרות נגד הפשע. חכמי התלמוד הירושלמי דרשו לייבש את הביצה החברתית המשריצה פושעים. אין ספק ששתי הגישות משלימות זו את זו. בתלמוד הבבלי (סוטה מו ע"ב) מובא עיבוד קדום של המשנה: "לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזונות ולא ראינוהו והנחנוהו בלא לוויה". הליווי המשטרתי צריך להיות מלווה בפיתרון המצוקות החברתיות. ואולי, רומזת רחיצת הידיים של הזקנים גם לנו, שכאשר אנו נוטלים ידיים לפני הסעודה, עלינו להעיד שהלחם עליו נברך אינו גזול ולא נילוש בדמעותיהם של עשוקים. הלוואי ונזכה לזה.

ולמרות זאת, אולי צדקו חכמי בבל. לחנך פירושו להעניק לאדם את היכולת לדחות סיפוקים, לבקר ולנתב את הדחפים, לכבוש את הכעס כיבוש נאור, כלומר – להעניק לאדם שליטה עצמית. ניתן לעשות זאת רק על ידי פעולת הגומלין שבין אהבה ויראה: אהבה, דהיינו כבוד למוסר ורחמים לאחר, ויראה, זאת יראת העונש מההורים החיונית בילדות, המתפתחת ליראה מהחברה וחייבת להפוך בשלב מתקדם ליראת שמים. חברה שאינה אוכפת את החוק, ואינה מסוגלת להגן אפילו על שוטריה, מגדלת פושעים. מאחוריה העונש נמצאת ההרתעה (יג, יב): "וְכָל יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וַיִּירָאוּ וְלֹא יוֹסְפוּ לַעֲשׂוֹת כְּדָבָר הָרָע הַזֶּה". החברה חייבת להרתיע, ואותם שאינם נרתעים מהעונש, היא חייבת להרחיק מהחברה: "וּבְעֶרְתָּ הָרָע מִקִּרְבְּךָ" (יז, ז).

על דברים אלה עמד הרמב"ן בפירושו לפרשת 'עקב'. הכתוב מבטיח שם את הברכה לעם "עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן אֶת הַמְּשַׁפְּטִים הָאֵלֶּה" (ז, יב). הפסוק הקודם, בסוף פרשת ואתחנן, רחב יותר: "וְיִשְׁמְרֶתְךָ אֶת הַמִּצְוָה וְאֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַמְּשַׁפְּטִים - אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם". האם יש משמעות לדגש הניתן על המשפטים? מה משמעותו כאן של מונח זה? האמנם כמקובל הוא מציין המונח הזאת את המשפט האזרחי, את המצוות שבין אדם לחברו? הרמב"ן חושב שכאן מציין המונח דווקא את המשפט הפלילי. הפסוק בא "להזהיר מאד במשפטים, כי לא יהיה עם רב כלו נזהר במצות כלן שלא יחטאו בהן כלל, רק במשפטים יעמידו התורה". ואכן, ערב כניסתנו לארץ מעמיד אותנו התורה מול הסכנות בפני עומדים אכיפת החוק ומערכת המשפט. הרמב"ן מצביע על הכתוב בפרשת המסית (יג ט): "לֹא תֵאָבֶה לוֹ וְלֹא תִשְׁמַע אֵלָיו וְלֹא תִחֹס עֵינֶךָ עָלָיו וְלֹא תִכָּסֶה עָלָיו". והרמב"ן מפרש שלפנינו אזהרה משולשת המהדהדת בימינו אנו: לא תֵאָבֶה לוֹ וְלֹא תִשְׁמַע אֵלָיו "מפני הטעאתו", ואולי כוונתו למניפולציות המשפטיות של צמרת עורכי הדין. "וְלֹא תִחֹס עֵינֶךָ עָלָיו – מפני הרחמנות שירחמו רכי הלבב על הנידונים". ולאחר שורות מספר מוסיף הרמב"ן הערה פסיכולוגית: "כי רבים ירחמו" מלהעניש את הפושע "אחרי שנעשתה העבירה". ועל דעתנו עולים מיד עונשים המגוחכים בקלותם, אם משווים אותם עם חומרתן של תוצאות הפשע. הרמב"ם במורה נבוכים כותב דברים דומים: "ואין הדבר כאיוולתו של מי שטען שהימנעות מעונשים מהווה חמלה כלפי הבריות. אדרבה, זאת היא עצם האכזריות כלפיהם ושיבוש סדרי המדינה. החמלה היא מה שהוא יתעלה ציווה: "שִׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן לָךְ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ". אינני יודע עם מי מתפלמס הרמב"ם. אך ברור שנגד עינינו עמדה

גם המחלוקת במשנה (מכות א, י): "סנהדרין ההורגת אֶחָד בְּשָׁבוּעַ [שבע שנים] נִקְרָאת חֲבֻלָּנִית. רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה אָמַר, אֶחָד לְשָׁבָעִים שָׁנָה. רַבִּי טַרְפוֹן וְרַבִּי עֲקִיבָא אָמְרִים, אֱלוֹ הָיִינוּ בְּסִנְהֶדְרִין לֹא נִהְרַג אָדָם מֵעוֹלָם. רַבֵּן שְׁמַעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אָמַר, אִף הוּן מְרַבִּין שׁוֹפְכֵי דָמִים בְּיִשְׂרָאֵל". למרות שההסתייגויות במשנה מתייחסות לעונש המוות, ניתן להכליל אותן על העונשים בכלל. את זאת עשה איש המוסר הגדול, רבי יהושע בן לוי, כשפירש בצורה מפתיעה את הפסוק "גַּם עֲנוֹשׁ לְצַדִּיק לֹא טוֹב" (משלי יז, כו). לפי פשוטו שולל הכתוב את העונש הבלתי מוצדק, פן ייענש הצדיק. רבי יהושע בן לוי פירש את הפסוק במהופך: לא טוב שהצדיק יעניש! (ברכות ז ע"א). זאת עמדה חסידית, כפי שחז"ל הבינו אותה. איני יכול שלא להזדהות אתה - מלכתחילה. בדיעבד, החכמה מתנגדת לחסידות זאת. החמלה היתירה עלולה להפוך אכזריות נוראה: "אִף הוּן מְרַבִּין שׁוֹפְכֵי דָמִים".

בהמשך דבריו הרמב"ן מסיים "וְלֹא תִכְסֶּה עֵלְיוֹ - שלא תשתוק בעבור תוקפו ויראת בני משפחתו". "משפחתו", ואולי לרבות משפחות הפשע בכלל זה. ועל כך, מוסיף הרמב"ן, נאמר: "לֹא תִגּוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ כִּי הִמְשִׁפֵּט לֹא-לֵהִים הוּא" (א, יז). הרמב"ן לא הזכיר את לקיחת שוחד ולא "הכרת פנים", כי אזהרות אלו מכוונות אף לשופטים נאמנים. ואולי, למרות זאת, יש להוסיף להזהרות גם "לֹא תִכְיֶירוּ פָּנִים בְּמִשְׁפָּט" המהווה היום אזהרה נגד השפעת דעת הקהל, או ליתר דיוק דעות הקהלים, ונגד לחצם של אמצעי התקשורת. כפי שהחכמים הטיבו להרגיש ההסכמה הציבורית לפסקי-דין מהווה סוג מעודן של שוחד העלול גם הוא לעוות את הדין.

אכן, בחוסר אחריותם פוגעים המנהיגים בנהרג, אך גם הורסים את ההורג. עיניהם ראו, ידיהם שִׁפְכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה! לכל אדם צלם א-להים, אך ניתן לאבדו. דמו הנקי של הקורבן אדום יותר מדמו של הרוצח. והכתוב מצווה בסיום הפרשה: וְאַתָּה תִּבְעַר מִקֶּרְבְּךָ אֶת שׁוֹפֵךְ הַדָּם הַנָּקִי, או אז תַּעֲשֶׂה הַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵי ה'.